

Лука И. БАБИЋ*

Валентина Цветковић-Ђорђевић,
Основ уговорне одговорности у римском класичном праву,
Универзитет у Београду – Правни факултет,
Београд 2025, 128.

Ауторка монографије је Валентина Цветковић Ђорђевић, ванредна професорка Правног факултета Универзитета у Београду, наставник на предмету Римско приватно право и сродним изборним предметима основних академских студија матичног факултета. Осим научне, ово дело има и једну додатну функцију у светлу наставног рада ауторке. Наиме, предвиђено је да ова монографија буде помоћна литература студентима за успешно савладавање предмета Контрактна одговорност у римском праву с освртом на савремено право, у оквиру програма мастер академских студија.

Битна карактеристика дела, која се уочава већ на самом почетку, јесте то што актуелизује тему, односно сагледава уговорну одговорност и из угла српског позитивног права, заједно са римским схватањима и припадајућом правном логиком, што је приступ који је ауторка већ користила у ранијим радовима.¹ Том актуелизацијом се не чини „јерес“², као што се некада сматрало, већ се значај изучавања

* Студент друге године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, za.lukababic@gmail.com

- 1 Из библиографије Валентине Цветковић-Ђорђевић види се да она у свом научном опусу посебан значај дала утицају тековина римског права на српско право. Вид. Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.
- 2 Романисти XIX и почетка XX века сматрали су да је римско право само себи довољно те да га не треба мешати са актуелним правом било које модерне државе. Додуше, то није став појединих струја искључиво у романистици већ и у

римског права приближава и оним најсумњичавијим у његову сврху. Осим позитивног српског права, ауторка нам пружа могућност разумевања теоријског концепта уговорне одговорности, али и оне пре периода који је централна тема рада, односно и уговорне одговорности у старом римском праву.

Нема сумње зашто је одабран баш класични период римске правне историје имајући у виду да се он, захваљујући јуриспрудентима, који су детаљно анализирани у монографији, сматра периодом највећег домета римског права. Класични период почиње доласком Октавијана Августа на власт, а завршава се доласком Диоклецијана на власт, те се преклапа са политичко-историјским периодом принципата.³ За изучавање института римског права он је посебно значајан због плурализма правничких мишљења која су тада постала и извор права. Утицај плурализма ставова може се увидети и у овом раду, у аналитичком и упоредном прегледу из пера ауторке.

Монографија садржи једанаест поглавља. У прва три поглавља, након увода, у којима су изнета општа и теоријска разматрања те се читалац упознаје са првим степенима развоја уговорне одговорности, ауторка нас постепено уводи у тему. Потом следи срж рада у поглављима „Јуриспруденција“ и „Императорско право“, у којима се анализирају извори права који нормирају уговорну одговорност у римском класичном праву. Наредна поглавља су посвећена средствима заштите дужника и опасностима по повериоца, те објашњењу терета доказивања, али и *dolus*-а у контексту основа одговорности.⁴

Кроз монографију се провлачи више дилема у вези са уговорном одговорношћу, које се подробно анализирају и приказују из више различитих тачака гледишта поткрепљених римском казуистиком и ставовима пандектиста. Пре свега се анализира сам појам грађанске одговорности, односно да ли је она уопште јединствена⁵ или је по-

правној историји уопште, а није ни у питању став који више није заступан. Вид. Jonathan Rose, „Studying the Past: the Nature and Development of Legal History as an Academic Discipline“, *Journal of Legal History* 31(2), 101-128.

3 Обрад Станојевић, *Римско право*, Службени лист СРЈ, Београд 1995, 59.

4 Наслови поглавља су редом: „Увод“, „Општа разматрања“, „Уговорна одговорност дужника у старом римском праву“, „Почетак ослобађања дужника од уговорне одговорности“, „Јуриспруденција“, „Императорско право“, „Процесни механизми заштите дужника“, „Опасности по повериоца и средства његове заштите“, „Терет доказивања као показатељ основа одговорности“, „*Dolus* као основ одговорности“ и „Закључак“.

5 Када се говори о јединственој грађанскоправној одговорности у домаћој теорији, најчешће се истиче становиште Јакова Радишића, што чини и ауторка. Он се позива на члан 16 Закона о облигационим односима према којем постоји јединствена забрана штетовања, односно према којем је сваки цивилни деликт

дељена на уговорну и вануговорну, у вези са чиме нам ауторка даје и пореди и ставове модерних цивилиста. Ауторка износи критику и једне и друге теорије, не опредељујући се искључиво за једну. Тако, користи римску правничку логику да одговори на дилему у вези са основном уговорне одговорности и у позитивном српском праву која је настала због пропуста законодавца да га изричито дефинише. Услед тог превида законодавца, домаћа теорија није унисона по питању основа уговорне одговорности у позитивном српском праву. Део домаћих теоретичара сматра да је то субјективна одговорност која се заснива на претпостављеној кривици дужника, неки сматрају да је објективна, а неки заступају и становиште да нема разлога за помињање кривице.⁶

Када говоримо о уговорној одговорности, треба напоменути да такав термин готово да не постоји у важећим српским законским текстовима већ је у питању израз који се користи у теорији из врло прагматичних разлога.⁷ Тако, уговорна одговорност се односи на све врсте одговорности за штету ма који да је извор повређене обавезе из облигационог односа. Одговорност за штету настаје повредом обавезе која је настала неизвршењем, задоцнелим или неуредним извршењем.⁸ Наравно, може настати и из других извора, као што су једнострана изјава воље, стицање без основа или *negotiorum gestio*. Сама повреда обавезе да се накнади штета на основу утврђене вануговорне одговорности подлеже заснивању уговорне одговорности.

Осим тога, ауторка наводи ставове правних мислилаца о одређењу кривице у уговорној одговорности, па и о томе да ли је она субјективна или објективна. У вези са тиме истиче две битне теорије уговорне одговорности – теорију воље и Улпијаново начело утилитета, према којем строже одговара онај ко има користи од уговора.⁹ Тада, ако је посао потпуно у корист повериоца, дужник одговара само за *dolus*, ако је теретан за обе стране, одговара се за *culpa*, те ако је потпуно у корист дужника, он не одговара само за *vis maior*. У вези са тиме, ауторка објашњава и еволуцију значења речи *culpa*. Два

недопуштена правна радња, тако да извор те недопуштености није битан. Тај извор може бити и неки облигациони однос, али и општа неуговорна обавеза да се не шкоди другоме. Према теорији јединствене грађанске одговорности, и повреда уговора је деликт. Према Марија Караникић-Мирић, *Облигационо право*, Службени гласник, Београд 2024, 726.

6 *Ibid.*

7 *Ibid.*, 719.

8 *Ibid.*, 718.

9 Милена Полојац, *Римско право: порекло и темељи приватној праву*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2023, 236.

су истакнута значења: непажња или нехат и дужна пажња (дилигенција), која се уводи у посткласичном праву (стр. 27–28). У том периоду се *culpa* разврстава на *culpa lata*, *culpa levis* и *culpa in custodiendo*.¹⁰

У складу са ауторкином намером да кроз схватања римских правника сагледа и савремено право, ваља истаћи и какав је положај кривице приликом заснивања уговорне одговорности у позитивном српском праву, према Закону о облигационим односима. Терет доказивања за постојање услова за заснивање уговорне одговорности пада на повериоца, те он не мора да доказује дужникову кривицу већ искључиво чињеницу да је управо повреда обавезе начинила штету (узрочност). Не мора да доказује ни да се дужник погрешно понашао, да је био непажљив или да намерно није извршио обавезу.¹¹ Управо због тога, дужник се не ослобађа одговорности тако што доказује да није крив или да јесте уложио пажњу која се од њега очекивала.¹²

У приказу ставова јуриспрудената о уговорној одговорности издвајају се две школе мишљења, чији су представници Лабеон и Гај, мада треба имати у виду да је временска дистанца између њих двојице скоро два века. За Лабеона се претпоставља да је творац идеје о ослобођењу дужника од одговорности уз оправдане доказиве разлоге користећи *exceptio*. Како ауторка наводи, Гај ипак додељује повериоцу могућност побијања тог разлога додељујући му право на *replicatio*. Уочава се да у једној струји преовладавају права дужника, а у другој повериочев интерес. Занимљиво је то што је прокулеанска школа у овом питању заступала супротна становишта од свог оснивача, Лабеона (стр. 54).

Хронолошки посматрано, у старом праву дужник је био готово обесправљен те је објективно одговарао за неизвршење престације по аутоматизму. Временом је уведена *exceptio liberatoria*, која мења старо римско схватање и приказује понашање дужника као субјективни елемент. Увођење тог процесног средства је у потпуној сагласности са начелом *aequitas* које сваки судија треба да има пред очима, а према којем не би требало осудити дужника који је био савестан и поштен, али из објективног разлога није могао извршити престацију

10 *Culpa levis* се степенује на *in abstracto* и *in concreto*, али треба имати у виду да су у питању анахронизми који се користе у модерним изданицима римског права. Изворно, у Јустинијановом праву, за *culpa levis* се говорило само *culpa*, док су *culpa lata* и *culpa in custodiendo* коришћене у том облику. Према Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд 1979, 226–227.

11 М. Караникић Мирић, 723.

12 *Ibid.*, 724.

(стр. 91). Ти објективни разлози могу бити *iusta ignorantia* (оправдано незнање) и *vis maior*¹³ (стр. 94–97).

Како су постојали отпори јуриспруденције и судске праксе према ослобађајућим приговорима, императорско право је својим интервенцијама учврстило и потпуно осигурало могућност да се дужник у одређеним околностима ослободи одговорности. У последњој етапи развоја, у Јустинијановом праву, дужник мора бити крив за неизвршење да би одговарао, односно основ одговорности је кривица.

Разлоге за ослобађање је веома тешко генерализовати и апстрактно представити, што нису чинили ни римски правници у складу са својом традицијом, те се у изводима из фрагмената које ауторка наводи проналазе разлози у конкретним случајевима у различитим правним пословима. Разлози из конкретних случајева су касније тумачењем проширивани и примењивани у различитим ситуацијама. Ипак, увођењем могућности ослобађања од одговорности, услови за склапање послова су постали неизвесни за повериоце те је у праксу уведена могућност коришћења *replicatio* (одговора на приговор) и уговорног преузимања ризика од стране дужника. Уговорно преузимање ризика од стране дужника је суштински клаузула којом се дужник унапред одриче права на приговор (стр. 99). Дејство ове клаузуле ауторка анализира у различитим правним пословима доступним у фрагментима.

Позитивно српско право, пак, прописује само једну ситуацију у којој је ослобођење дужника од уговорне одговорности могуће. Заснивања уговорне одговорности неће бити ако дужник докаже да је обавезу повредио због околности које су се стекле накнадно, односно које су се догодиле након настанка облигационог односа, а, наравно, пре настанка штете.¹⁴ Битно је да докаже и да те околности није могао да спречи, отклони или избегне, те да су те околности имале значај више силе, што је потпуно у складу са анализираним римским становиштем.¹⁵ Мада је одговорност ограничена само на предвидљиву штету, постоји могућност да се дужнику урачуна и непредвидљива штета уколико је деловао преварно или са грубом непажњом.¹⁶

13 Будућа неизвесна околност која се није могла ни спречити ни предвидети. То су природни неотклоњиви догађаји, али и различите друштвене околности на које појединац не може утицати, попут рата. Према О. Станојевић, 252.

14 М. Караникић Мирић, 724.

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

Да би употпунила своју анализу основа уговорне одговорности, ауторка га доводи у везу са расподелом терета доказивања у судским споровима у вези са неиспуњењем, односно у случајевима у којим поверилац тужи дужника. Тако, ауторка закључује да је основ одговорности ризик због неизвршења ако је терет доказивања на дужнику који, пак, може бити ослобођен због оправдане немогућности испуњења. Уколико је терет доказивања на повериоцу, који мора да докаже кривицу туженог, основ је кривица. Ту поделу терета те закључак о основу одговорности ауторка доводи у условну везу и са савременом поделом одговорности у грађанском праву на субјективну и објективну, повезујући субјективну одговорност са одговорношћу на основу кривице, а објективну са оном на основу ризика (стр. 112–113).

Приликом прегледа библиографије, осим стандардно коришћене литературе на српском и енглеском језику, увиђа се широк опсег коришћене литературе на немачком и италијанском језику коју је омогућило ауторкино познавање та два вероватно најважнија језика у историји романистике.¹⁷ С обзиром на већ поменути паралелу са модерним правом, уз романистичку, коришћена је и цивилистичка литература.

У обиљу коришћених извора преовладавају фрагменти из Јустинијанових Дигеста, али и Кодекс и друга дела римских јуриспрудената. Обимна казуистика, односно ставови јуриспрудената о теми те анализа њихових сукобљених ставова чине велики део рада (40 страница). Међу анализираним јуриспрудентима налазе се Гај, Секст Помпоније, Јувенције Целз, Салвије Јулијан, Прокул, Лабеон, Нерва и други. Занимљива је мања заступљеност правника из Сената мртвих (*Quinqueviri*)¹⁸ од уобичајеног те потпуно изостављање Папинијана.

Својим темељним објашњењима и расправама о различитим дилемама које несумњиво постоје у вези са уговорном одговорношћу, ово дело доприноси читаоцу да боље разуме појам одговорности у приватном праву. Таквим темељним приступом римским институти-

17 Важност италијанског и немачког језика у романистички је природна последица порекла великог броја најистакнутијих романиста XIX и XX века, а пре свега имајући у виду значај историјскоправне школе, те универзитетских центара који су били језгра изучавања римских правних тековина као што су Беч, Рим и Болоња. Најистакнутији романисти који су цитирани у раду су: Бернхард Виндшайд (*Bernhard Windcheid*), Алфредо Де Медо (*Alfredo de Medio*), Макс Казер (*Max Kaser*), Хајнрих Дернабург (*Heinrich Dernburg*).

18 Правнике из Сената мртвих чине Папинијан, Улпијан, Паул, Модестин и Гај. Вид. Лука Бабић, „*Quinqueviri*“, избор јуриспрудената у *Lex citationis*“, *Весник љавне историје* 1/2025, 28-58.

ма, упоредо са данашњим правом, још једном се приказује педагошки значај римског права за будуће правнике. Због тога је добро издвојити цитат из предговора монографије који језгровито објашњава значај римског права и задатак данашњих романиста: „(...) служи како разумевању савремених правних установа које су поникле из римског права, тако и проналажењу алтернативних решења за проблеме које савремена решења не могу да реше на задовољавајући начин“ (стр. 7). Верујем да ће (будућим) правницима, и романистима и цивилистима, ова монографија помоћи да на свеобухватнији начин сагледају теоријске дилеме у вези са уговорном одговорношћу и допринесу даљем развоју правне науке и праксе.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Лука Бабић, „*Quinqueviri*, избор јуриспрудената у *Lex citationis*“, *Весник правне историје* 1/2025, 28-58.
- Марија Караникић Мирић, *Облигационо право*, Службени гласник, Београд 2024.
- Милена Полојац, *Римско право: порекло и темељи приватног права*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2023.
- Jonathan Rose, „Studying the Past: the Nature and Development of Legal History as an Academic Discipline“, *Journal of Legal History* 31(2), 101-128.
- Обрад Станојевић, *Римско право*, Службени лист СРЈ, Београд 1995.
- Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд 1979.
- Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.

Рад приспео / Paper received: 15.12.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 20.12.2025.